

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

(Գիտական հոդվածների պարբերական ժողովածու)

№ 12

***Նվիրվում է պրոֆեսոր Գուրգեն Մելիքյանի ծննդյան
80-ամյակին***

**ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
2016**

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
(Периодический сборник научных статей)
№ 12

*Посвящается 80-летию профессора
Гургена Меликяна*

Ереван
Издательство ЕГУ
2016

YEREVAN STATE UNIVERSITY

PROBLEMS OF ORIENTAL STUDIES

(serial scholarly journal)

№ 12

*Dedicated to the 80th birthday anniversary of professor
Gurgen Melikyan*

YEREVAN
YSU PRESS

2016

3

**Հրատարակվում է Երևանի պետական համալսարանի
արևելագիտության ֆակուլտետի
գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Ժողովածուի 12-րդ հատորի հրատարակումը ԵՊՀ
արևելագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորասախոսական
անձնակազմի համեստ նվերն է պրոֆեսոր
Գուրգեն Մելիքյանի ծննդյան 80-ամյակին

Խմբագրական խորհուրդ՝

- Մելիքյան Գուրգեն - ր. գ. թ., պրոֆեսոր (*նախագահ*)
Ասատրյան Գառնիկ - ր.գ.դ., պրոֆեսոր
Խաչիկյան Մարգարիտա - ր.գ.դ., պրոֆեսոր
Խառատյան Ալբերտ - պ.գ.դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ
Կարաբեկյան Սամվել - ր.գ.թ., դոցենտ
Հովհաննիսյան Լավրենտի - ր.գ.դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ թղթ.-անդամ
Մելքոնյան Ռուբեն - ր.գ.թ., դոցենտ
(*համարի պատասխանատու*)
Ոսկանյան Վարդան - ր.գ.թ., դոցենտ
Մարգարյան Լևոն - պ.գ.դ., պրոֆեսոր
Սաֆարյան Ալեքսանդր - պ.գ.թ., պրոֆեսոր
Սաֆրաստյան Ռուբեն - պ.գ.դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս
Տոնիկյան Սոնա - ր.գ.թ., դոցենտ

© ԵՊՀ հրատ., 2016

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՊՀ ՌԵԿՏՈՐ ԱՐԱՄ ՍԻՄՈՆՅԱՆԻ
ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁԸ ՊՐՈՖԵՍՈՐ
ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆԻ 80-ԱՄՅԱ
ՀՈՔԵԼՅԱՆԻ ԱՌԹՎ 5

ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆԸ 80 ՏԱՐԵԿԱՆ Է 8

ԱՐԱԲԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ՍԵՄԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Դավիթ Հովհաննիսյան
ՖԱԹԻՄԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ ՇԻԱՅԱԿԱՆ
ԿՐՈՆԱԴԻՑԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԱՌԱՆՑՔԱՅԻՆ ԿԵՐՊԱՐ 12

Հայկ Քոչարյան
ԻՆՏԵԼԵԿՏՈՒԱԼ ՄԵՆԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՈՐՊԵՍ ՀԱՄԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌՈՂՋԱՑՄԱՆ
ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ. ԻԲՆ ԲԱԶԱ 20

Գ. Գևորգյան
Է. Ասատրյան
ՍՈՒԵԶԻ ՃԳՆԱԺԱՍԸ ԵՎ ԵԳԻՊՏՈՍԻ
ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆՈՐ
ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԱԲԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ 30

Է. Ասատրյան
ՆԱՍԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹ 45

ԹՅՈՒՐՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ՕՍՄԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ռուբեն Մելքոնյան

ՎԱԶԳԵՆ ԱՌԱՋԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ 1961 Թ.
ԹՈՒՐՔԻԱ ԿԱՏԱՐԱԾ ԱՅՑԻ ՈՐՈՇ
ՄԱՆՐԱՄԱՍՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ (ԱՐԽԻՎՍՅԻՆ
ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԻ ԼՈՒՅՄԻ ՆԵՐՔՈ)..... 58

Ալեքսանդր Սաֆարյան

ԹՅՈՒՐՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԶԻՅԱ
ԳՅՈՔԱԼՓԻՑ ՀԱՐՅՈՒՐ ՏԱՐԻ ԱՆՑ 67

Լուսինե Սահակյան

ՀԱՄՇԵՆԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐՈՒՄ 80

Անի Սարգսյան

ԲՆՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՏԻԿԱՆ ԲԱՔԻԻ ԴԻՎԱՆՈՒՄ 97

Միրանույշ Գալշոյան

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ԹՈՒՐՔՄԵՆԱԿԱՆ ՑԵՂԵՐԻ ԲՈՆԻ
ՎԵՐԱԲՆԱԿԵՑՄԱՆ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁԸ
ՅԱՇԱՐ ՔԵՄԱԼԻ «ՀԱԶԱՐ ՈՒ ՄԻ ՑՈՒԼԵՐԻ
ԼԵԳԵՆԴՆ» ՎԵՊՈՒՄ 109

Նաիրա Գինոսյան

ՀԱՅԵՐՆ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԿՅԱՆՔՈՒՄ (XIX ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍ –
XX ԴԱՐԻ ՍԿԻՋԲ) 120

Արա Ազատյան

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ ՀԱՅ
ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ 139

Արթուր Դումանյան
ԲԱՆԱԿԻ ԴԵՐԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԿՅԱՆՔՈՒՄ 1920-1970-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ.
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ 158

Արշակ Գևորգյան
1960 Թ. ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ
ՀԵՂԱՇՐՋՄԱՆ ԱՄՆ-Ի ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ 180

Հայկ Մարգարյան
ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԽՈՇՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ՄՈՒՆԻՑԻՊԱԼ
ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԵՐԿՐԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐՈՒՄ ԿԱՏԱՐՎԱԾ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 196

Նաիրա Պողոսյան
ՌՈՒՄ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՐՏԱՑՈՂՈՒՄԸ ԱՀՄԵԴ ՋԵՄԱԼ ՓՈՇԱՅԻ
ՀՈՒՇԵՐՈՒՄ 208

Լիլիթ Մովսիսյան
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ
ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ՝
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԻ
ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԱՅԻՆ
ՊԱՏԿԵՐԸ 217

Ժալդաս Աղիբաև
ՂԱԶԱԽՍՏԱՆ-ՀԱՅԱՍՏԱՆ. ՄԻՋՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ
ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (ռուսերեն) 225

ԻՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գուրգեն Մելիքյան
«ՓԻՅԱԹԱԹԱՆ ՓԻԼԸ ՂԱՆԴԱՂՈՒՄ» ԱՐՑԱԽԻ
ԲԱՐԲԱՌՈՒՄ ՄԻ ՔԱՆԻ ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ
ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ 236

Վարդան Ոսկանյան
ՈՐՈՇ ՀԱՅԿԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ 240

Հասմիկ Կիրակոսյան
ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐ ԻՐԱՆԱԿԱՆ
ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒՄ 249

Քնարիկ Միրզոյան
Թադևոս Չարչյան
ՈՐՈՇ ՊԱՐԿԵՐԵՆ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԹԱԹԱՐԵՐԵՆՈՒՄ (անգլերեն) 255

Արտյոմ Տոնոյան,
Հովհաննես Սարգսյան
ՀԵՏՄԱՐԶՊԱՆԱԿԱՆ ԱՂՎԱՆՔՈՒՄ «ՔՈՒՐԴ»
ԱՆՎԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ԱՐԱԲԱԿԱՆ
ՀԻՇԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ 262

Ահարոն Վարդանյան
ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌՈՒՄ ՆՈՐ ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՈՐՈՇ
ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ 273

Թերեզա Ամրյան

ՍՈՒՖԻԱԿԱՆ ՍԻՐՈ ԵՎ ԱՐԲԵՑՈՒՄԻ ԳԱՂԱՓԱՐԸ
ԵԶԴԻԱԿԱՆ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԵՐՈՒՄ 281

Սվետլանա Հարությունյան

ԶՐԱԴԱՇՏԱԿԱՆ ՏՈՆԱՑՈՒՅՑԸ ԵՎ ԳԼԽԱՎՈՐ
ՏՈՆԵՐԸ 295

Լիլիթ Սաֆրաստյան

ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՎՏԱՐԱՆԴԻ ԿԻՆՈՅԻ ՆՈՐԺԱՄԱՆԱԿՅԱ
ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ. ՄՈՀՍԵՆ ՄԱԽՄԱԼԲԱՖ, ՇԻՐԻՆ
ՆԵՇԱՏ 304

Գառնիկ Գևորգյան

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԵՊԻՑ (ԴԱՍԹԱՆԻՑ)
ՊԱՏՄԱՎԵՊ 320

Հովհաննես Խոբիկյան

ԿԱՐԻԱՆ ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ
ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ 331

Արմեն Իսրայելյան

ԻՐԱՆԻ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆԸ
ՍՊԱՌՆԱՑՈՂ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐՆ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ
ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՀԵՏՈ 344

ԳՈՒՐԳԵՆ ՎՐԵԺԻ ՄԵԼԻՔՅԱՆ 355

ՊՐՈՑԵՍՈՐ ԳՈՒՐԳԵՆ ՎՐԵԺԻ ՄԵԼԻՔՅԱՆԻ
ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԸՆՏՐԱՆԻ 367

**ՎԱՋԳԵՆ ԱՌԱՋԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ 1961 Թ. ԹՈՒՐՔԻԱ
ԿԱՏԱՐԱԾ ԱՅՅԻ ՈՐՈՇ ՄԱՆՐԱՄԱՍՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ
(ԱՐԽԻՎԱՅԻՆ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԻ ԼՈՒՅՍԻ ՆԵՐՔՈ)**

***Բանալի բառեր՝ պատրիարքություն, Կաթողիկոս, արխի-
վային փաստաթղթեր, հայ համայնք, Հայ Առաքելական եկե-
ղեցի***

1923 թ. ստեղծված Թուրքիայի Հանրապետության և Խորհրդային Հայաստանի տարբեր պաշտոնյաների հազվադեպ ու դիպվածային շփումները մեծ մասամբ ունեցել են կամ տեխնիկական-կազմակերպչական, կամ սիմվոլիկ-արարողակարգային բնույթ, ինչը, ըստ էության, օրինաչափ էր գոյություն ունեցած պայմանների պարագայում: Այս առումով 1961 թ. ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաջինի այցը Թուրքիա փաստացիորեն իր մեջ ներառել է ոչ միայն կրոնական, այլև քաղաքական ու արարողակարգային բաղադրիչ: Նախ Կաթողիկոսի անձնական խարիզմատիկ հատկանիշները և երկրորդ՝ նրա կարգավիճակը այդ այցը դարձրել են տվյալ ժամանակաշրջանի համար բավական կենտրոնական և ուշագրավ: Այցի հետ կապված զարգացումները սակայն կամ ներկայացված են հպանցիկ, կամ փորձ է արվել դրա հիման վրա հրապարակ նետել որոշ շահարկումներ, որոնք երբեմն-երբեմն արժարժվում են նաև մեր օրերում: Վեհափառը այցելելով Թուրքիա՝ ստիպված է եղել հարմարվել պետական արարողակարգի որոշ պարտադրանքների, սակայն, միևնույն ժամանակ, իր այցը կարողացել է ծառայեցնել հայ ժողովրդի և Հայ Առաքելական եկեղեցու որոշակի

---

* Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ թյուրքագիտության ամբիոնի դոցենտ: ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի դեկանի տեղակալ: Էլ. փոստ՝ rubenmelkonyan@ysu.am

շահերին, որոնք իրենց հերթին համընկել են ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանությունների ծրագրերին: Սույն հոդվածում ներկայացվում է Վազգեն Առաջին Կաթողիկոսի 1961 թ. հուլիսին Թուրքիա կատարած այցը, և ուսումնասիրությունը խարխսված է ԽՍՀՄ արտաքին գործերի նախարարության և Խորհրդային Հայաստանի Հայ Լուսավորչական եկեղեցու գործերի խորհրդի արխիվային և «գաղտնի» կամ «հույժ գաղտնի» դասիչները կրող փաստաթղթերի հիման վրա:

Այսպես, 1961 թ. հունիսի 22-ին մահացել է Կոստանդնուպոլսի Հայոց պատրիարք Գարեգին Խաչատուրյանը, և Վազգեն Վեհափառը պատրաստվել է այցելել Ստամբուլ և ներկա գտնվել հուղարկավորության արարողությանը, սակայն թուրքական իշխանությունները ձգձգել են Կաթողիկոսին մուտքի արտոնագիր տրամադրելու հարցը և զուգահեռ Ստամբուլի նահանգապետարանն ու անվտանգության վարչությունը հայկական համայնքի ղեկավարներից պահանջել են կատարել հուղարկավորությունը առանց սպասելու Վազգեն Առաջինին: Սակայն պոլսահայ համայնքին հաջողվել է հետաձգել հուղարկավորությունը և սպասել Վեհափառին¹, ինչը բավական համարձակ քայլ է եղել: Ի վերջո, որոշ դժվարություններից հետո թուրքական իշխանությունները տվել են մուտքի արտոնագիր Կաթողիկոսին և նրան ուղեկցող պատվիրակությանը:

Վազգեն Վեհափառի այցը Թուրքիա, իրոք, եղել է աննախադեպ, և նա արժանացել է բացառիկ ջերմ ընդունելության հայ համայնքի կողմից: Ստամբուլի Աթաթուրքի անվան օդանավակայանում նրան դիմավորել է ավելի քան 3 հազար հայ, իսկ մի քանի հազար հայ էլ նրան սպասել է Պատրիարքությունում: Ամեն օր հազարավոր հայեր հերթ են կանգնել Վեհափառի աջը համբուրելու և նրա օրհնությունը ստանալու համար²: Վազգեն Առաջինի այցի հետ կապված թուրքական ոստիկանությունը

---

¹ ՀԱՍ, ֆ. 823, ց. 3, գ. 179, թ. 32:

² ՀԱՍ, ֆ. 823, ց. 3, գ. 179, թ. 33:

խնդիրներ է ունեցել փողոցային երթևեկությունը և Կաթողիկոսի շարասյան տեղաշարժն ապահովելու հարցում, քանի որ, ինչպես նշվում է ԽՍՀՄ ԱԳՆ-ի արխիվային մի փաստաթղթում, «տասնյակ հազար հայեր տարերայնորեն դուրս էին եկել փողոց»³: Կաթողիկոսին տեսնելու համար տարբեր զավառներից նույնպես մեծ թվով հայեր են եկել Ստամբուլ: Այցից հետո Վազգեն Վեհափառը ԽՍՀՄ պետական կառույցների ներկայացուցիչների հետ զրույցի ժամանակ փոխանցել է բավական ուշագրավ մի փաստ. ըստ Կաթողիկոսի՝ հայերից շատերը, ովքեր եկել էին իր աջը համբուրելու հարմար պահի, ցածրաձայն շնջացել էին. «Կեցցե Երևանը», «Կեցցե Խորհրդային Հայաստանը»⁴:

Վազգեն Առաջինը մասնակցել և հանդիսապետել է լուսահոգի Գարեգին պատրիարքի հուղարկավորության արարողությանը և հետագայում նշել է, որ պատրիարքի թաղմանը «բավական մեծ և թանկարժեք» ծաղկեպսակ է ուղարկել Թուրքիայի նախագահ Ջեմալ Գյուրսելը, ինչպես նաև նախկին նախագահ Իսմեթ Ինյունյուն⁵:

Բնականաբար, 1961 թ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաջինի այցը եղել է խորհրդային տարբեր կառույցների ուշադրության կենտրոնում և, հաշվի առնելով լուսահոգի Վեհափառի անքննելի հեղինակությունը՝ խորհրդային իշխանությունները փորձել են որոշակի խնդիրներ լուծել: Վեհափառի այցը, ըստ էության, եղել է պետական, և նա, ինչպես արդեն նշվեց, ստիպված է եղել կատարել որոշ արարողակարգային պարտադիր քայլեր: Այսպես, 1961 թ. հուլիսի 6-ին Վազգեն Վեհափառը ծաղկեպսակ է դրել Ստամբուլի Թաքսիմ հրապարակում «անկախության հուշարձանին» և այցելել Ստամբուլի նահանգապետ Ռեֆիք Թուլգային: Հուլիսի 16-ին Վեհափառի գլխավորած պատվիրակությունը մեկնել է Անկարա և ծաղկեպսակ դրել Քե-

---

³ ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 2, գ. 41, թ. 2:

⁴ ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 2, գ. 41, թ. 2:

⁵ ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 2, գ. 41, թ. 4:

մալ Աթաթուրքի դամբարանին և հենց նույն օրը նրան ընդունել է Թուրքիայի նախագահ Ջեմալ Գյուրսելը⁶: Ի դեպ, հանդիպումից հետո Գյուրսելը մամուլին հայտնել է, թե Վազգեն Վեհափառը «լավ պատրաստված հոգևորական է, ով շատ լավ գիտի իր պարտականությունները»: Ավելին՝ Թուրքիայի նախագահը հայտարարել է. «Ես կուզենայի, որ մեր բոլոր հոգևորականներն էլ այդպիսին լինեին»⁷: Գյուրսելը հանդիպման ժամանակ հետաքրքրվել է նաև ԽՍՀՄ-ում իսլամի և մզկիթների վիճակով:

Թուրքիա այցի ընթացքում Վազգեն Առաջինը մի քանի անգամ հանդիպել է նաև Կոստանդնուպոլսի Հունաց Տիեզերական պատրիարք Աթենագորասի հետ, ով շատ ջերմ է ընդունել Կաթողիկոսին և հայտարարել, որ «իսկական հայր նա է, ով ճանաչում է Էջմիածինը» և որ Հունաց պատրիարքությունը հարգանքով չի վերաբերվի նրան, ով հանդես է գալիս Էջմիածնին դեմ⁸: Առաքելական և ուղղափառ հովվապետների հանդիպումներից հետո ԽՍՀՄ Ստամբուլի գլխավոր հյուպատոսության պատրաստած տեղեկանքի եզրակացությունների բաժնում փաստվում է, որ այցի շնորհիվ ամրապնդվել են Հայ առաքելական և Հույն ուղղափառ եկեղեցիների կապերը, որը խորհրդային պաշտոնյաները գնահատել են որպես «դրական երևույթ»⁹:

Սակայն Վազգեն Առաջինի Թուրքիա կատարած այցի ամենակարևոր կետը և, ըստ էության, առաքելությունը Կոստանդնուպոլսի Հայոց նոր պատրիարքի ընտրության հարցն է եղել, որը գտնվել է և՛ թուրքական, և՛ ամերիկյան, և՛ խորհրդային հետաքրքրությունների կիզակետում: Սակայն այդ բարդ իրավիճակում և ուժերի դասավորվածության պարագայում երջանկահիշատակ Վազգեն Վեհափառը առաջնորդվելով հայ ժողովրդի և եկեղեցու շահերով՝ կարողացել է հետամուտ լինել դրանց և ի

---

⁶ ՀԱԱ, ֆ. 823, ց. 3, գ. 179, թ. 32:

⁷ ՀԱԱ, ֆ. 823, ց. 3, գ. 179, թ. 33:

⁸ ՀԱԱ, ֆ. 823, ց. 3, գ. 179, թ. 33:

⁹ ՀԱԱ, ֆ. 823, ց. 3, գ. 179, թ. 35:

վերջո հասնել հաջողության: Պոլսահայ համայնքի, Հայ Առաքելական եկեղեցու շահերի տեսանկյունից պատրիարքի ցանկալի թեկնածու է համարվել Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստյանը, ում իր ոչ բացահայտ աջակցությունն է ցուցաբերել Վազգեն Կաթողիկոսը և ում թեկնածությանը դրական են վերաբերել նաև խորհրդային իշխանությունները: Մակայն Շնորհք արքեպիսկոպոսի թեկնածությանը թուրքական իշխանությունները ոչ միանշանակ են վերաբերել և որոշակի խոչընդոտներ ստեղծել: Այսպես, Շնորհք արքեպիսկոպոսը եղել է այն ժամանակ ԱՄՆ քաղաքացի և 1960 թ. վերադառնալով Թուրքիա դիմել է քաղաքացիություն ստանալու համար, սակայն իշխանությունները շարունակ հետաձգել են այդ հարցը և բերել տարատեսակ պատրվակներ նաև այն, որ Շնորհք Գալուստյանը արդեն մեկ անգամ հրաժարվել է Թուրքիայի քաղաքացիությունից¹⁰:

Նկատենք, որ 1960 թ. մայիսի 27-ին Թուրքիայում տեղի ունեցած ռազմական հեղաշրջումից հետո հայ համայնքում ևս որոշակի խնդիրներ և լարվածություն է ծագել: Ինչպես 1961 թ. մայիսի 29-ի զեկուցագրում նշում է Ստամբուլում ԽՍՀՄ փոխիյուպատոս Ա. Յուսուպովը «Հայերի մի փոքր խումբ, որը ղեկավարում է Կարապետ Աբրահամյանը համախմբված են «Մարմարա» թերթի շուրջ և համարվում են դաշնակցականների կողմնակից»¹¹: Իհարկե այստեղ ակնհայտ է ԽՍՀՄ գաղափարական-քարոզչական կարծրատիպերը, քանի որ այդ ժամանակ Թուրքիայում դաշնակցական հայեր կամ նրանց սատարողներ դժվար թե լինեին և մանավանդ համախմբվեին «Մարմարա»-ի պես զգուշավոր և քաղքենի թերթի շուրջ: Այդ խումբը, ըստ փոխիյուպատոսի թշնամաբար էր տրամադրված Գարեգին Խաչատուրյան պատրիարքի նկատմամբ և անձամբ Աբրահամյանը «Մարմարա» թերթին է փոխանցել իր ձեռքն անցած 1960 թ. մայիսի 5-ի թվագիր մի նամակ, որում իբրև թե Հայոց պատրիարքն

---

¹⁰ ՀԱԱ, ֆ. 823, ց. 3, գ. 179, թ. 34:

¹¹ ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 293, թ. 7:

իր զորակցությունն է հայտնում այն ժամանակվա վարչապետ Ադնան Մենդերեսին և պաշտպանում կառավարության քայլերն ընդդեմ ուսանողական բողոքի ցույցերի և նաև դրանց դաժան մեթոդներով ցրելու հարցում¹²: Այդ նամակը հրապարակվել է «Մարմարա» թերթում 1960 թ. սեպտեմբերին, այսինքն՝ երբ արդեն տապալված էր նախկին իշխանությունը և դրա գրեթե բոլոր անդամները ձերբակալված էին: Հիշյալ նամակը այնուհետ արտատպվում է նաև թուրքական մամուլում և դառնում մեծ աղմուկի պատճառ, անգամ սկսում են պահանջել Գարեգին պատրիարքի հրաժարականը: Այս ամենի խորքային պատճառներից էր նաև պայքարը պատրիարքական աթոռի համար, քանի որ Գարեգին Խաչատուրյանն արդեն տարեց էր և ակտիվորեն քննարկվում էր նրա հաջորդի հարցը: Ըստ Յուսուպովի, «դաշնակցամետ» խմբավորումը ցանկանում էր այդ աթոռին տեսնել Սահակ Փափազյանին, որի ընտրվելու պարագայում պատրիարքության կարևոր պաշտոնները «կգավթվեն դաշնակցականների կողմնակիցների կողմից»¹³: Այս քայլերը, թերևս ճիշտ կլինի որակել որպես ոչ թե դաշնակցականների, այլ արևմտյան որոշ ուժերի կողմից կազմակերպվող և ուղղորդվող:

Ըստ մեկ այլ արխիվային փաստաթղթի՝ 1961 թ. Ստամբուլում ԽՍՀՄ գլխավոր հյուպատոսության պատրաստած տեղեկանքի, Հայոց պատրիարքի պաշտոնին թուրքական հատուկ ծառայությունները ցանկացել են տեսնել Խորեն Եպիսկոպոս Բարոյանին: Սակայն և՛ համայնքի մեծամասնությունը, և՛ հանգուցյալ Գարեգին պատրիարքը, և՛ ԽՍՀՄ-ը, իհարկե ոչ բացահայտ, ցանկացել են, որպեսզի պատրիարք ընտրվի Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստյանը: Ինչպես նշված է Ստամբուլում ԽՍՀՄ դեսպանատնից ուղարկված գաղտնի դասիչով զեկուցագրում. «Գլխավոր հյուպատոսությունը (ԽՍՀՄ-ի Ռ.Մ.) գործում է հայ համայնքում վստահելի անձանց միջոցով, ձեռնար-

¹² ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 293, թ. 8:

¹³ ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 293, թ. 8:

կում է միջոցներ, որպեսզի ընտրվի Գալուստյանը»¹⁴: Հատուկ ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ ԽՍՀՄ հյուպատոսությունը արտաքին գործերի նախարարությանն է ներկայացնում առաջարկների մի փաթեթ, որը նպատակ ուներ սերտացնել հարաբերությունները Պոլսո հայ համայնքի և Խորհրդային Հայաստանի միջև, ու մեծացնել Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի ազդեցության աճը պատրիարքության հարցերում: Յոթ կետից բաղկացած առաջարկների հիմնավորումը հետևյալն էր. «Ելնելով այն հանգամանքից, որ հայերը Ստամբուլում կարևոր դեր են խաղում տնտեսական և մշակութային կյանքում, ինչպես նաև էական դեր քաղաքական կյանքում, գլխավոր հյուպատոսությունը իր խնդիրն է համարում ընդլայնել և ակտիվացնել աշխատանքները հայ համայնքում»¹⁵:

Պատրիարքի թեկնածուների վերաբերյալ արտահայտվել է նաև Վազգեն Վեհափառը, ով հրապարակավ հայտարարել է, թե ով էլ ընտրվի պատրիարք, նա ընդունելի կլինի իր համար, սակայն համայնքի վրա ազդեցություն ունեցող գործիչների հետ ոչ պաշտոնական հանդիպումների ժամանակ, ինչպես տեղեկացնում են արխիվային փաստաթղթերը, Կաթողիկոսը խորհուրդ է տվել ընտրել հենց Շնորհք արքեպիսկոպոսին¹⁶: Ի դեպ, ավելի ուշ ԽՍՀՄ պաշտոնյաների հետ իր գաղտնի զրույցի ժամանակ Վազգեն Վեհափառը նշել է, որ «Ստամբուլում զբաղվել է պատրիարքի թեկնածուի հարցով»¹⁷: Այս հանգամանքը կարծում ենք նաև շատ բնական և օրինաչափ պետք է համարել, քանի որ Հայ Առաքելական եկեղեցու չորս նվիրապետական աթոռներից մեկի՝ Պոլսո Հայոց Պատրիարքության խնդիրը գտնվելու էր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ուշադրության և հոգածության ներքո¹⁸:

¹⁴ ՀԱԱ, ֆ. 823, ց. 3, գ. 179, թ. 34:

¹⁵ ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 293, թ. 9:

¹⁶ ՀԱԱ, ֆ. 823, ց. 3, գ. 179, թ. 34

¹⁷ ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 2, գ. 41, թ. 6:

¹⁸ Ավելորդ չենք համարում նշել, որ Պոլսո Հայոց պատրիարքի ընտրության հարցն անգամ ավելի վաղ նույնպես եղել է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսների

Ի վերջո, 1961 թ. հոկտեմբերի 11-ին տեղի ունեցած ընտրություններում Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստյանն ընտրվել է Պոլսո Հայոց պատրիարք: Ի դեպ, մինչև ընտրությունները թուրքական իշխանությունների Շնորհք արքեպիսկոպոսին քաղաքացիություն չտալու և ընտրությունները արտոնելու հարցը ձգձգելու պարագայում հայ համայնքը մտադիր է եղել իրականացնել ընտրությունները և իշխանություններին կանգնեցնել փաստի առաջ¹⁹: Շնորհք արքեպիսկոպոսը դառնում է Պոլսո Հայոց 82-րդ պատրիարքը ու իր գահակալության տարիներին ակտիվ գործունեություն ծավալում, նպաստում համայնքային տարատեսակ խնդիրների լուծմանը և էլ ավելի սերտացնում Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի և անձամբ Վազգեն Առաջինի հետ հարաբերությունները: Նկատենք նաև, որ տարատեսակ համահայկական ծրագրերում, խնդիրներում և՛ Պոլսո պատրիարքությունը, և՛ անձամբ Շնորհք պատրիարքը որդեգրել են ոչ թե կրավորական և զգուշավոր պահվածք, այլ հնարավորության սահմաններում ակտիվորեն ընդգրկվել և նպաստել համահայկական խնդիրների լուծմանը: Այսպիսով, շնորհիվ երջանկահիշատակ Վազգեն Կաթողիկոսի հմուտ, իմաստուն գործունեության, հնարավոր է եղել կոնկրետ հիշատակված դրվագում ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանությունների շահերը համադրել Հայ Առաքելական եկեղեցու և հայ ժողովրդի կոնկրետ շահի հետ և հասնել արդյունքի: Այդ նպատակի համար Վազգեն Առաջինի արած արարողակարգային որոշակի զիջումները արդարացված էին, իսկ դրանց անհարկի շահարկումներն անթույլատրելի:

ուշադրության կենտրոնում: Օրինակ՝ 1925 թ. Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Հինգերորդն իր մտահոգությունն է հայտնել Պոլսո Հայոց պատրիարքի ընտրությունը չարտոնելու կապակցությամբ, որի առիթով ստացել է պատրիարքի տեղապահ Գևորգ արքեպիսկոպոս Արսլանյանի պարզաբանումները: Տե՛ս շՄԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 3941, թ. 1-2:

¹⁹ շՄԱ, ֆ. 823, ց. 3, գ. 179, թ. 34:

**О НЕКОТОРЫХ ДАННЫХ О ВИЗИТЕ КАТОЛИКОСА
ВАЗГЕНА ПЕРВОГО В ТУРЦИЮ В 1961
(при свете архивных документов)**

Рубен Мелконян
(резюме)

Редкие и контингентные общения разных чиновников Турецкой Республики(созданная в 1923) и Советской Армении в большинстве случаев имели либо технические-организационные, или символические-протокольные характеры, что было логично для имеющихся обстоятельств. Визит Вазгена Первого в Турцию в 1961 имела не только религиозный, а ещё политический и протокольный компонент. Личный харизматичный характер Католикоса и его положение сделали этот визит достаточно центральным и примечательным.

**ABOUT SOME DETAILS OF CATHOLICOS VAZGEN I'S VISIT
TO TURKEY IN 1961
(under the light of archival documents)**

Ruben Melkonyan
(summary)

Turkish Republic's(founded in 1923) and Soviet Armenia's different officials' rare and contingent contacts mainly had either technical-organizational or symbolic-protocolic character, which was really logical in existing conditions. In 1961 Armenian catholicos Vazgen I's visit to turkey contained not only religious, but also political and protocolic components. Catholicos's personal charismatic character and his condition have turned that visit very central and remarkable for that very time.